

ВНЕСОК М. І. КОТОВА У РОЗВИТОК ПРИРОДНИЧИХ НАУК

Шерстюк О.В.

*Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка*

Науковий керівник: Оніпко В.В. – доктор педагогічних наук, професор,
завідувачка кафедри ботаніки, екології та методики навчання біології

Відкриття, знахідки, гіпотези в природничих науках є результатом діяльності українських вчених. Проте не всі вони відомі як у рідній країні, так і за її межами. І тому сьогодні нашій державі, за словами академіка Івана Дзюби, «... конче потрібно повернути Україні імена видатних діячів, митців та вчених, серед них є чимало таких, чиїми іменами пишається весь світ».

Свій внесок у розвиток цієї науки зробили й українські вчені-природодослідники, такі як: О. М. Байрак, В. В. Бихун, Р. В. Ганжа, І. М. Голубинський, Д. К. Зеров, Є. Д. Карнаух, М. І. Котов, Ф. К. Курінний, Д. С. Івашин, Т. У. Малахов, М. Ф. Ніколаєв, Ф. П. Приймак, П. Є. Сосін, М. Д. Сидоренко, В. І. Талієв та багато інших.

Котов Михайло Іванович український ботанік, природоохоронець, професор, доктор біологічних наук. Наукова спадщина М. І. Котова містить понад 360 наукових друкованих праць, видано 15 колективних монографій (10 томів «Флори», 6 визначників (1941, 1946, 1950, 1965, 1970, 1977)) та одну (визначник) підготовлено до друку.

Котов М. І мав широке коло наукових інтересів, його цікавила не лише ботаніка, але й суміжні дисципліни – географія, геологія, кліматологія тощо. Це визначило широту наукового підходу професора Котова до розгляду багатьох проблем, що стосувалися питань флористики, систематики рослин, ботанічної географії, ресурсознавства, охорони природи, геоботаніки, історії природничих наук.

У своїх наукових розвідках він використовував експедиційно-польові, флористичні критико-систематичні методи дослідження, займався складанням систематичного гербарію, як результат, ним було доповнено визначники рослин.

Вважаючи, спостереження є одним із методів розвитку дослідницьких умінь, він брав участь у ботанічних експедиціях і опрацюванні зібраного матеріалу під керівництвом професора В. І. Талієва, керівника ботанічних робіт Харківського Губернського Земства [1, с. 5]. Досліджував різні напрямки й проблеми ботаніки, ресурсознавства, ініціював роботи Українського товариства охорони

природи, Українського ботанічного товариства, брав активну участь в роботі інших товариств тощо [3, с. 111].

Співпрацюючи з природодослідниками вивчав: квіткові рослини й папороті – М.І. Котов, обрісники – А. М. Окснер, мохи – Д. К. Зеров, водорості – Д. О. Свиренко, зоопланктон – Д.Є. Белінг. Значну допомогу у визначенні рослин вченому надали М. В. Клоков та О. І. Лоначевський результати яких узагальнено в праці «Ботаніко-географічний нарис долини р. Інгульця» (1926) [8, с. 18]. Також М. І. Котов зібрав колекцію мінералів, яку високо оцінив і використовував у своїх дослідженнях з геології та мінералогії професор М. Д. Сидоренко.

Разом із Володимиром Івановичем Чопиком, М. І. Котовим у 1960 р. було проведено експедиційно-польові та геоботанічні дослідження де було розроблено флористичне районування Українських Карпат, та в 1966 р. – опубліковано класифікацію вертикального розподілу рослинності найвищого гірського масиву Болгарії – хребта Рила. Разом з О. В. Фоміним, Є. М. Лавренком, Г. Г. Маховим і Д. Г. Віленським розробляв ботаніко-географічне районування території України; Широко відомі його роботи з історії флори Криму, Карпат, Лісостепу України.

Гербарна справа, флористичні дослідження це було одним із пріоритетів наукової роботи Михайла Івановича. Його збори становлять понад 80 тисяч гербарних аркушів, у гербарії Інституту ботаніки імені М. Г. Холодного (KW), що складає майже третину основних фондів гербарію України. Він вніс неоціненний вклад у створення «Флори УРСР». Учений займався дослідженнями видів адвентивних рослин. Є автором першого списку видів адвентивної флори України – «Адвентивна рослинність України» (1928).

Критико-систематичні дослідження М. І. Котова, присвячені вивченню родини *Cruciferae* (*Brassicaceae*). Працював над визначниками родини *Brassicaceae*, що висвітлено в працях: «Визначник рослин УРСР» (1950), «Флора УРСР» (1953) та «Визначника рослин України» (1965). Дані дослідження не втратили своєї цінності і в наш час.

Брав активну участь в охороні природи і створенні заповідних ділянок. Він дослідив стан охорони природи на території колишнього СРСР. Складав списки рідкісних рослин України. Ці матеріали в подальшому доповнювалися і були покладені в основу сучасних списків рослин, які підлягають охороні та занесені до «Червоної книги України» [2, с. 98].

Котов Михайло Іванович запропонував створити нові заповідники: в Українських Карпатах, на Поліссі, у Провальському степу Ворошиловградської (нині Луганської) області, в околицях гори Карадаг у Криму, в околицях міста Кременець; у степу Пантелиха Тернопільської області, у степу Масьок Станіславської (нині Івано-Франківської) області.

[5, с. 253], у 1927 р. Учений виступив з ініціативою створення заповідника «Святі Гори» [7, с. 125]. Зусиллями природодослідника у 1963 р. Гори Артема було оголошено пам'яткою природи, а в 1975 р. – державним ландшафтним заказником. Зазначав, що для збереження рослинності та флори необхідно організувати в Сталінській області такі заповідники: лісові, степові, на підвищеннях, приморські. Результати цих досліджень увійшли до статті М. І. Котова та Є.Д. Карнаух «Рослинність заповідників Сталінської області» [4, с. 3-14].

Матеріали, зібрані М. І. Котовим у численних експедиціях, були використані ним при складанні першого в Україні списку рослин, які потребують охорони. Список із 39 рідкісних видів рослин, який було опубліковано 1962 р. [3, с. 111].

Опублікував низку праць, присвячених охороні рослин України та інших республік СРСР: «Нові та рідкі рослини Криму» (1958), «Редкие, эндемичные и исчезающие виды растений УССР и необходимость их охраны» (1962), «Рідкісні та ендемічні рослини флори України і необхідність їх охорони» (1964), «Рідкісні, ендемічні й нові рослини Кабардино-Балкарії та Північної Осетії» (1975), «Рідкісні рослини морського узбережжя в Латвійській РСР» (1977). До третього видання «Червоної книги України» (2009) входять багато рослин, на необхідність охорони яких вказував М. І. Котов.

Укладачі третього видання «Червоної книги України» користувалися такими працями М. І. Котова: «Опис деяких нових видів з України» (1926, у співавторстві з М. Клоковим та Є. Лавренком), «Редкие, эндемичные и исчезающие виды растений УССР и необходимость их охраны» (1962), «Определитель высших растений Украины» (1987, одним із авторів якого був М. І. Котов), а також III, IV, V та VIII, IX, X томи «Флори УРСР», редактором яких виступив М. І. Котов.

Праці М. І. Котова відіграли важливу роль при створенні статей «Зеленої книги України», що стала офіційним державним документом, у якому зведено відомості про сучасний стан рідкісних, перебуваючих під загрозою зникнення та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні [6].

Одним із напрямків які цікавили вченого був ресурсознавство, він вивчав каучуконоси Південного берега Криму та відкрив новий вітчизняний каучуконос – крим-сагиз (*Taraxacum hybernum* Steven) і разом з В. І. Черкасовим довів його придатність для одержання каучуку. Виявив нову цінну посухостійку кормову трав'яну рослину – люцерну прямостоячу й описав її як новий для науки вид – *Medicago erecta* Kotov. У 1949-1950 рр. проводив разом із Ф. О. Гринем велику дослідницьку роботу щодо формування асортименту дерев і кущів для створення лісозахисних смуг. Михайло Іванович проводив дослідження щодо

вивчення дикорослих ефіроолійних рослин, придатних для ароматизації мила. До групи вчених, які займалися цими пошуками, входили М. І. Котов, С. В. Шилов, Є. Д. Карнаух та інші.

Науково-організаційна робота Котова була присвячена підготовці наукових кадрів. Під його керівництвом захистили кандидатські дисертації Г. О. Кузнецова, В. І. Чопик (пізніше також захистив докторську дисертацію), В. В. Протопопова (нині докт. біол. наук), Т. Я. М'якушко, Г. Т. Шимкус, С. С. Морозюк (Смолко), О. П. Мринський, Г. І. Хархота, А. П. Ільїнська; виконували наукові роботи Н. Г. Глаголева, Н. П. Лоскот та інші.

Життєвий шлях Михайла Івановича Котова, його наукова, науково-організаційна та громадська діяльність, його наукові праці є результатом самовідданої праці видатного ботаніка-систематика, флориста, геоботаніка, ботаніко-географа, піонера природоохоронної справи, одного з перших організаторів заповідної справи в Україні, ресурсознавця, фундатора гербарної справи й невтомного збирача гербарію, розробника науково-організаційних принципів розвитку ботанічної науки в Україні, доктора біологічних наук, професора, Заслуженого діяча науки УРСР та Башкирської АРСР, Лауреата Державних премій УРСР і СРСР, кавалера орденів Леніна та «Знак пошани» та прикладом для наслідування сучасним ботанікам, систематикам, флористам, геоботанікам, екологам, а також викладачам, аспірантам, студентам.

Список використаних джерел:

1. Протопопова В. В., Ільїнська А. П. Михайло Іванович Котов: до 120-річчя від дня народження. Київ: Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України, 2016. 76 с.
2. Доброчаєва Д. М., Протопопова В. В. Наукова спадщина Михайла Івановича Котова (до 90-річчя з дня народження). *Український ботанічний журнал*. 1987. Т.43, № 1. С. 97–99.
3. Козубенко Ю. Л. Визначний український ботанік М. І. Котов і його внесок у охорону рослин України. *Наука та наукознавство*. 2014. №1. С.110–117.
4. Котов М. І., Харкевич С. С. Охорона природи в Українській РСР та завдання ботаніків. *Український ботанічний журнал*. 1956. Т.13, № 2. С. 3–14.
5. Котов М. И. О предстоящем созыве первой сессии Асканийского Комитета. *Наука на Украине*. 1922. № 3. С. 253.
6. Зелена книга України [Електронний ресурс]. – URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Зелена_книга_України. – Назва з екрану
7. Котов М. І. Святі Гори Артемівської округи. *Матеріали охорони природи на Україні*. 1928. №1. С. 115–126. Котов М. І. Ботаніко-географічний нарис долини р. Інгульця. *Труди сільськогосподарської ботаніки*. 1926 Т. 1, № 3. С. 17–61.